

СИНОНІМІЯ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

О. М. Лазарович

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 50-60-78*

У статті на матеріалі польської та української мов досліджується специфіка вживання та функціонування синонімічних фразеологічних одиниць, які розрізняються відтінками значень, мають стилістичне забарвлення або ж ідентичні у двох споріднених мовах. Контекст посилює експресивність фразеологізмів-синонімів, дозволяє зробити вибір одного значення в залежності від сполучуваності.

Ключові слова: *фразеологічні одиниці, синонімія фразеологічних одиниць, відтінки значень, стилістичне забарвлення, типи фразеологічних синонімів.*

Основною тенденцією в лінгвістичній науці останніх років стає принцип системності, визначення функціонального статусу мовної одиниці в системі, зокрема вивчення її в межах тематичних та фразеологічно-семантичних груп, у відношеннях загального і часткового, активного і пасивного, діалектного і загальнонародного. Це виразно представлено й у відношеннях та опозиціях фразеологічних одиниць, що виявляються в явищі синонімії [3, с. 54].

У сучасній українській мові проблема синонімії у фразеології достатньо розглянута й пов'язана перш за все з відсутністю єдиного погляду на це явище. Дослідження функціонування фразеологізмів-синонімів у споріднених мовах дозволяє глибше вивчити їх сполучуваність, визначити, від чого залежить вживання конкретного "варіанту" того чи іншого фразеологізму у контексті, адже "...«вузький» погляд на проблему змісту фразеології призводить до браку ілюстративного матеріалу, що негативно впливає на хід дослідження" [1, с. 84].

Під фразеологічними синонімами розуміють фразеологізми з близьким значенням, як правило, співвідносні з тією ж частиною мови, що володіють частково подібною або однаковою лексико-фразеологічною сполучуваністю, але відрізняються один від одного відтінками значення, стилістичним забарвленням, а іноді тим і іншим одночасно [12].

В. Телія суть фразеологічної синонімії вбачає в здатності фразеологізмів з однаковим категоріальним граматичним значенням і різним лексичним складом компонентів до взаємозамінювання без порушення будови конструкції [10, с. 77]. Л. Скрипник синонімічними вважає фра-

зеологічні одиниці (далі ФО) з "...різною внутрішньою формою і лексичним складом на позначення одного й того самого поняття, що, відтіняючи різні його сторони, мають однотипне категоріальне значення і однакову семантичну сполучуваність зі словами оточення" [8, с. 212]. В. Жуков під фразеологічними синонімами розуміє ФО "...з максимально близьким значенням, що співвідносяться з однією частиною мови, мають переважно подібну лексико-фразеологічну сполучуваність, але відрізняються відтінками значення, стилістичним забарвленням, а іноді тим і іншим одночасно". О. Кунін вважає, що фразеологічні синоніми – це "...складне сплетіння семантичних і стилістичних елементів" [6, с. 68]. Відповідно до цієї думки він виокремлює "...три типи фразеологічних синонімів: ідеографічні (відрізняються відтінками значення), стилістичні (означають одне і те ж саме поняття, але відрізняються стилістичною приналежністю) та стилістико-ідеографічні синоніми (у них спостерігаються як чисто семантичні, так і стилістичні відмінності)" [6, с. 66-67]. Із наведених дефініцій спільним для фразеологічних варіантів є те, що вони є тотожними один одному і допускають лише часткову заміну компонентів у лексичному складі, а також видозміну граматичних форм та порядку розташування компонентів фразеологічної одиниці [3, с. 64].

Явище синонімії у фразеології є досить частим. Наприклад, значення "ледарювати" мають фразеологізми *байдики бити*; *баглаї бити*; *давати горобцям дулі*; *ханьки м'яти*; *клеїти дурня*; *ганяти вітер по вулицях*; *лежні справляти*; *тинятися з кутка в куток*; *і за холодну воду не братися*. На означення поняття "любити" використовують фразеологізми: (дуже сильно, самовіддано) *душі не чути* (в кому); *дух ронити* (за ким); (виявляти закоханість до кого-небудь, намагаючись невідступно бути поряд) *сліпма упадати* (за ким) [5, с. 68]. Поняття "нашвидкоруч" означають фразеологізми *на живу нитку*; *на скору руку*; *на скору руч*; *на хваток* [5, с. 75]. Синонімічному ряду польських фразеологізмів із значенням "утікати" – *brać nogi za pas*; *dawać dyla*; *dawać drapaka*, *dawać nogę* відповідає синонімічний ряд українських фразеологічних одиниць: *давати драла (драпака)*; *[братися] в ноги*; *[брати] ноги на плечі*; *давай (дай) бог (боже)*; *ноги на плечі [і гайда]*; *кивати п'ятами*; *показувати спину (потилицю)*; *мазати п'яти (п'ятки) салом (смальцем)*. Як бачимо, повними відповідниками є лише *dawać drapaka* – *давати драпака*, решту фразем мають різну структуру, хоча семантичне значення однакове. Якщо ж прослідкувати частотність вживання вказаних фразеологізмів у польській мові, то найбільше вживається *brać nogi za pas*: *Wtedy pozostaje tylko jedno – **brać nogi za pas**; Wokół panowała nie zakłócona niczym cisza nocy. Musiał **brać nogi za pas** i jaknajszybciej oderwać się od strefy zagrożenia, gdzie w każdej chwili znowu mógł pojawić się patrol; Dla nich liczy się tylko kasa, którą trzeba zarobić na klubie... najszybciej jak się da, a potem **brać nogi za pas** i uciekać, gdzie pieprz rośnie.* В останньому реченні значення фразеологізму *brać nogi za pas* підсилюється іншим

фразеологізмом – *uciekać, gdzie pieprz rośnie*, тобто, “утікати далеко”.

Фразеологічна синонімія значною мірою подібна до лексичної. Такі фразеологізми мають близьке значення, хоч і різні семантичні відтінки. Так, поняття “мовчати” передається синонімами [і] *rota nie rozkrywати, справляти мовчанку* – “мовчати, нічого не говорити”, *nie wypusкати пари з вуст* – “затято мовчати, нічого не говорити, не розголошувати”, *як води в рот набрати* – “втратити здатність або бажання говорити; мовчати”, *grати у мовчанку* – “ухилитися від розмови, виступу; відмовчуватися, не розмовляти”, *прикусити язика* – “утриматися від висловлювань; замовкнути”, *проковтнути язика* – “зробитися мовчазним, замовкнути”, *держати язик за зубами* – “мовчати, не розголошувати чогонебудь, утримуватися від висловлювання”; *ні гу-гу* – “нічого не говорити, мовчати”. У польській мові фразеологізми *trzymać język za zębami; nabrać wody do ust;* *posp. nabrać wody do gęby; nie puścić pary z ust (z gęby)* мають синонімічні значення “мовчати”, “нічого нікому не говорити”, “не видавати секрету”, “вміти тримати в таємниці”: *W sprawie tego nowego projektu, to trzymaj na razie język za zębami, żeby konkurencja nie podłapała; Chociaż z natury nieco gadatliwy, bystry Rusin dobrze wiedział, kiedy należy trzymać język za zębami; Rzecznik prasowy, wcześniej zazwyczaj rozmowny, teraz nagle **nabrał wody w usta**; Piotrem szarpały sprzeczności. Serce domagało się, by wszystkim dokoła opowiedzieć, co widział, jednak rozum dyktował mu, że lepiej dla niego byłoby **nie puścić pary z gęby***. Інколи один фразеологізм підсилює семантичне навантаження іншого: *Ciągnęli mnie za język, ale **nabrałem wody w usta i nie puściłem pary z ust***.

Ідентичними за структурою і семантикою є фразеологізми на означення поняття “не звертати уваги”: у польській мові – *patrzeć przez palce; przytykać oczy*. Більше вживається фразеологізм *patrzeć przez palce*, другий – менш вживаний: *Może dotrze do nich, że nie można **patrzeć przez palce** na niedorobki; Mamą świadomość, że jeszcze bardzo długo na wiele spraw polscy politycy będą **patrzeć przez palce**. Warto jednak przypomnieć, że nawet wtedy, gdy o problemach przestaje się mówić – one nadal pozostają; Nie nadawał się pan Nieczaj do kompromisu. Nie umiał na złe sprawy **patrzeć przez palce**, ani nawet zamilczeć, gdy widział, że ktokolwiek postępuje nie tak, jak należy, nie tak, jak sumienie, prawo i obowiązek nakazują*.

В українській мові – *дивитися крізь пальці; закривати очі*. Фразеологізми цього синонімічного ряду відрізняються відтінками значення: *нуль уваги* – “не помічати”; *пропускати повз вуха* – “не звертати ніякої уваги на те, що говорять; не слухати”; *дивитися крізь пальці* – “навмисне не помічати чогось недозволеного або ігнорувати когось, щось”: *Марусяк нібито пускав усе те мимо вух., але всередині у нього все кипіло й варилося* (Г. Хоткевич); *Корях пропустив мимо вух вигук опонента, вів далі* (Р.Іванчук); *Василь узиму вивіз дерево з лісу. Знайомий лісник не поскупився, та й Йосипенко **дивився крізь пальці*** (П. Мирний).

Польські фразеологізми *być jedną nogą na tamtym świecie; być jedną nogą w grobie; stać nad grobem; wybierać się na tamten świat* мають значення “бути при смерті”. В українській мові фразеологічні одиниці цього ряду відрізняються відтінками значення: *смерть заглядає (зазирає, дивиться) в очі* – “відчувати загрозу смерті, смертельну небезпеку”; *смерть занесла свою гостру косу* – “бути близьким до смерті”; дуже близькі за значенням фразеологізми *смерть за плечима; на божій (останній) дорозі*, заст.: *стояти над гробом (над могилою)*, рідко вживається *стояти однією (одною) ногою в могилі (в гробу, у труні); три чисниці до смерті; три чисниці життя; недовго лишилося ряст топтати; не топтати рясту; на ладан дихати; на останню прясти*.

Синонімічні фразеологізми часто використовуються тільки у конкретних контекстах. Так, фразеологізми на позначення “багато”, наприклад, *море...* (чогось) вживається тільки у сполученні зі словами, які позначають абстрактні поняття, рідину чи єдину масу: *море сліз, море людей, море щастя*; такі фразеологізми як: *кури не клюють; без ліку; лопатою гребти (загрібати)* вживаються тільки зі словами на позначення певних цінностей, здебільшого з лексемою *гроші*: *В нього грошей кури не клюють* (М. Стельмах); *Так ви забрали собі в голову, що гроші в мене як полова – лопатою гребти* (М. Стельмах). Фразеологізми *по вуха, по горло, по шию* вживаються зі словами *робота, справи і под.*: *А роботи по самі вуха: треба обід готувати та видавати, посуду мити, хустя прати, хліб пекти...* (М. Коцюбинський); чи *В мене роботи не по шию, а просто з головою!* ... (І. Нечуй-Левицький). Фразеологізми *тьма тьмуца, як піску морського, хоч греблю гати, як цвіту...* вживаються з іменниками на позначення людей: *Женихів у тебе, хвалить бога, як цвіту в городі, хоч греблю ними гати* (М. Вовчок) або ж: *Діти мої, діти! Є вас як цвіту по всьому світу, тільки вас коло матері нема!..* (М. Вовчок). Як бачимо, в залежності від контексту фразеологізми доповнюються додатковим компонентом: *як цвіту в городі; як цвіту по всьому світу*; або ж: *по вуха; по самі (самісінькі) вуха; не по вуха, а з головою*. Або ж, фразеологізм *на заячий скік* із значенням “дуже мало” поєднується зі словами, що вказують на відстань або час, фразеологізм *як шилом юшки вхопити* з тим самим значенням переважно вживається зі словами, що означають почуття, а фразеологізм *як кіт наплакав* може вживатися для кількісної характеристики будь-чого.

Значення “іти” мають фразеологізми в українській мові – *дорогу міряти; верстати дорогу; топтати стежку*. Інтенсивність у більшій чи меншій мірі виражають такі синоніми: *переставляти ноги; ледве (насилу) ноги волочити (нести, совати, тягти); як (мов) не своїми ногами йти* – “іти дуже повільно, стомлено”; *налягати на ноги; придати ходи в ноги* – “прискорювати ходу”; *самі ноги несуть (носять)* – “йти швидко, легко”; *бити ноги (чоботи); топтати чоботи* – “далеко йти; марно ходити”; *оббивати пороги* – “часто ходити до кого-небудь” [5, с. 62].

Польські фразеологізми – *nogi same (kogoś) niosą* – “йти жваво, буз зусиль”; *iść (posuwać się, wlec się) nogazanogą* – пересуватися дуже повільно, йти повільно: *Wędrował bez wysiłku. Było mu lekko na duszy i czuł, że **nogi same go niosą**; Trzeba było widzieć naszych zawodników, jak wybiegali z szatni na najważniejszy w swoim życiu mecz. Pełni werwy, zapału do walki, optymizmu. Aż żal było patrzeć, jak po wszystkim **wlekli się noga za nogą**, opuszczając murawę, która stała się milczącym świadkiem ich hańby.*

У синонімічний ряд поєднуються ФО, однакові й різні за граматичною структурою, проте всі вони співвідносяться з однією частиною мови, з одним і тим самим членом речення, з тим самим поняттям, що і слово-домінанта. Наприклад, поняття “рано” розкривається адвербіальними ФО, які реалізують обставину часу: *Ta vroda, jak saronська рожса, – розквітне **на зорі**...* (Л. Українка); *На другий день ще **ні світ ні зоря**, як одрадяни кинулися до Марининої хати* (П. Мирний); *Ще **чорти навкулочки не б’ються**, як він схоплюється на ноги і до ночі не має спочинку* (М. Стельмах); *На другий день, **скоро світ** зібралися звірі до походу* (І. Франко). Подібне значення мають і фразеологізми *ще й на зорю не займалося; тільки почало на світ благословлятися; чуть зоря* тощо.

Фразеологізми-синоніми об’єднані спільним (близьким) значенням, однак у їх основі лежать різні образи, що відчутно спричинює їх відмінність у відтінках значення. Різницю в образах, що лягли в основу внутрішньої форми, виразно демонструють ФО, які розкривають поняття “дуже далеко”. Одні з них пов’язані з найвіддаленішою частиною світу чи землі – *на краю світу, на краю землі* [бути, перебувати]; інші – з віддаленими місцями, пов’язаними з місцеперебуванням – *у чорта в зубах* “у віддаленому або якому-небудь невідомому, небезпечному місці. особливість різних образів виявляється і в таких виразах, як *де Макар телят не пас; де козам роги правлять; де і перець не росте* – “дуже далеко, там, де важкі умови, де перебувають не з власного бажання”. Побутова ситуація лежить в основі внутрішньої форми ФО *за сім верст киселю їсти* (синонім *сім миль пішки за кавалок кишки*) мають значення – “йти дуже далеко, витрачаючи багато зусиль на справу, яка не має суттєвого значення”.

У польській мові фразеологізм *na końcu świata* вживається у поетичному контексті, про “щось, що знаходиться дуже далеко”: *A gdy już zedrą się chodaki, gdy zetrze się kostur żelazny, gdy już od wiatru i zaru wyschną twe oczy tak, że już ni jedna łza z nich wypłynąć nie zdolna, wówczas **na końcu świata** odnajdziesz to, czego szukasz i to, co kochasz. Być może...* Синоніми – *tam gdzie diabeł mówi dobranoc; gdzie pieprz rośnie; za siedmioma górami (rzekami); za siedmioma lasami*. Два останні вживаються переважно в казках: *Dawno, dawno temu, **za siedmioma górami, za siedmioma lasami, za siódmą pamięcią i ósmym zapomnieniem, stałam tu razem z matką, w tym samym miejscu, którego dziś już nie ma.***

Фразеологічні синоніми можуть відрізнятися стилістичним забарвленням, стильовою належністю, частотою і сферою використання. Синонімічний ряд “голосно” (кричати) об’єднує розмовні звороти *на весь голос; не своїм голосом*, фамільярні *як на живіт; як на пуп*, застаріле *не своїм гласом*. Значення “дуже давно” представлене в українській літературній мові розмовними фразеологізмами та їх варіантами *за царя Гороха (Панька, Тимка, Хлієля); за царя Митрохи, коли людей було трохи; застарілим іронічним во время оно*. Розмовна ФО *невелика птиця*– “нічим не визначна особа” стилістично протиставляється іронічній ФО *невелика цяця*.

Нерідко синонімічні фразеологізми мають у своєму складі один і той же компонент. Наприклад, зі значенням “поставити кого-небудь у скрутне становище, переважити” вживаються фразеологізми з головним словом *загнати*: *загнати в тісний кут; загнати у безвихідь; загнати на слизьке; загнати у сліпу вулицю; загнати в шуришу*. Однакове значення “лукавити, лицемірити” мають фразеологізми *виляти хвостом; крутити хвостом*. Значення “розумний” передається фразеологізмами з компонентом *голова* в різних формах: *голова варить; мати голову на плечах, з головою; держати розум у голові*.

Фразеологічна й лексична синонімія співвідносні, проте кожна з них має і свої специфічні риси. Перша зумовлена тим, що фразеологізм утворений шляхом метафоризації вільного словосполучення і його семантика визначається взаємодією значень лексем – компонентів, особливостями внутрішньої структури ФО; лексична ж синонімія зумовлена значенням окремого слова. Наочно це демонструють різні контексти. Використання синоніма-фразеологізму посилює експресивність висловлювання, проте синтаксичні зв’язки його вужчі. Семантика слова абстрактніша – отже, й ширші його синтаксичні зв’язки, чого не допускає фразеологізм з його синтаксичною закріпленістю, сталістю форми, конкретністю значення. У фрагменті відомого уривку з твору О. Довженка *Багато я бачив гарних людей, але такого, як батько, не бачив* («Зачарована Десна») для характеристики образу батька автор уживає прикметник “гарний”, що (як свідчить подальший контекст) включає багато лексем з різними семантичними відтінками: *красивий, вродливий, ладний, добрий, достойний*, а також – контекстуально – *працьовитий, сильний*. Відповідні фразеологізми ж, виділяючи лише окремі властивості денотату, відображають конкретні риси зовнішності людини й не можуть у повному обсязі виконувати роль заміників: *очей не можна відвести (відірвати)* (від кого, чого) – “надзвичайно вродливий, гарний, привабливий зовні” (стосується об’єктів-істот і об’єктів-неістот), *хоч з лиця води напийся* – “дуже, надзвичайно вродливий” (стосується лише істот). Фольклорне *ні (не) словом розказати (сказати), ні (ані) пером описати (списати)* (чого, кого) також означає “надзвичайно гарний, вродливий; чудовий”, однак звучить дещо пафосно.

Є певні закономірності вживання синоніма-слова й синоніма-фразеологізму. Можливість чи неможливість використання того чи іншого члена лексичного синонімічного ряду, наприклад, “виявляти почуття гніву” – *сердитися, гніватися, прогнівлятися, злитися, озлоблюватися* (підсил.), *озлоблятися* (підсил.), *злоститися* (рідше), *гнівитися* (рідше), *злостувати* (рідше), *злобувати* (рідше), *гзитися* (діал.), *обурюватися, приндитися* (фам.), *фиркати* (розм.) – “виражаючи гнів” – визначаються, насамперед, його семантикою і стилістичним забарвленням: *Князь теж знає ряди, він і не думає всідатися поруч з цими петухами, він стоїть, мов у молодой на оглядинах, спокійно позирає туди й сюди, він не гнівається за неповагу, бо тут його гнів пропаде марно...* (П. Загребельний). При доборі ж синоніма-фразеологізму частіше зважають на семантико-синтаксичну здатність ФО поєднуватися з іншими словами, що зумовлюється особливістю структурної організації фраземи: *впадати в гнів; скреготати зубами; рвати й метати; кидати вогнеблизкавицею; але важким духом дихати* (на кого); *вогнем* (пеклом, полум’ям) *дихати* (на кого); *бісом дивитися* (на кого) [8, с. 22].

Фразеологічна синонімія, як і лексична, виникає внаслідок необхідності виділити ту чи іншу рису предмета. Об’єднуючись у синонімічні ряди, домінантою яких, як правило, вважають лексеми, фразеологізми часом зберігають деякі особливості свого походження, відрізняються семантичними або стилістичними відтінками, по-своєму відображають окремі явища об’єктивної дійсності, що найкраще виявляється в контексті. Синонімічний ряд зі значенням “поволі” включає ФО як *мокре горить; як три дні не їв; крок за кроком; як черепаха* [8, с. 99], однак їх семантико-синтаксичні особливості повніше розкриваються в текстових фрагментах: *Ми, їх підлегли, все розуміючи, теж робили повільно, як мокре горить* (М. Дев’ятаєв) – “неохоче, абияк, погано робити що-небудь”: *А чого ти, молодице, насилу соваси руками? – крикнув на Василену постригач. – Ти робиш, неначе три дні не їла* (І. Нечуй-Левицький) – “мляво робити що-небудь”: *Крок за кроком оглядає він [Роман] свій нелегкий життєвий шлях, докопуючись, чи скрізь там у ньому все як годиться* (О. Гончар) – “поступово, у певній послідовності”: *Хоч би швидкості були, я б заманеврував, а то йдеш як черепаха* (Ю. Яновський) – “незграбно” [9, с. 763].

Аналіз джерел засвідчує, що сучасна польська фразеологія найповніше представлена у *Великому фразеологічному словнику польської мови* П. Мюлднера-Нецковського [14]. Великий ілюстративний матеріал містить *Фразеологічний словник сучасної польської мови* за редакцією С. Бомби та Я. Ліберика [13]. Польську фразеологію минулого століття досить повно презентують *Фразеологічний словник польської мови* С. Скорупки [16] та *Словник польської мови* за редакцією В. Дорошевського [17]. Із сучасних словників, які вміщують фразеологію у вужчому значенні, одним із найвартісніших джерел вважається невеликий за об-

сягом, але інформативний у дефініціях словник *W kilku słowach: Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Написаний на матеріалі Корпусу текстів [21] цей словник навчає не тільки правильній сполучуваності компонентів у межах фразеологічної одиниці, а й сполучуваності цілого фразеологізму в контексті, наприклад: *Jakieś zajęcie jest ciężkim kawałkiem chleba, jeśli jest to praca niewdzięczna, wymagająca wysiłku i dająca niewielki zarobek* або: *Mówimy, że jakiś stan, jakaś sytuacja, jakieś zachowanie itp. są dla kogoś chlebem powszednim, jeśli są one dla niego czymś zwykłym, naturalnym, często występującym*.

Авторами словників узагальнюються класифікації фразеологізмів за формальним, семантичним та функціональним критеріями. При формальному поділі класифікація здійснюється відповідно до граматичних категорій компонентів, які входять до ФО, та описуються зв'язки, що виникають між ними. При семантичному поділі береться до уваги ступінь лексикалізації окремих компонентів ФО, а також відношення цілісного значення ФО до значення її складників. Відповідно до того, яку функцію фразеологізми виконують у реченні, здійснюється їх типологічний поділ. Новою в польській мовознавчій традиції є функціональна класифікація П. Мюлднера-Нецковського, коли до уваги автор бере не лише функціонування фразеологізмів, а й участь особи у їх створенні.

Беручи за основу цей підхід, розглянемо детальніше, наскільки подібними чи відмінними є фразеологічні картини світу польського та українського етнокультурних соціумів на прикладах синонімічних фразеологізмів. Проаналізувавши фразеологічні звороти польської та української мов, ідентичні за структурою і семантикою, можна зазначити, що не завжди весь синонімічний ряд можна віднести до єдиної групи. Часто в межах одного синонімічного ряду зустрічаються різні варіанти фразеологічних одиниць, що утруднює класифікацію. Фразеологічні звороти, ідентичні за структурою і семантикою у польській та українській мовах, становлять значну частину. Це, наприклад: *kręcić się, zwijać się jak mucha w ukropie* – крутитися, як муха в окропі; *grunt usuwa się (usunie się) spod nóg* – земля втікає з-під ніг; *dziesiąta woda po kisielu* – десята вода на киселю; *(choć) bij, thuc głową (łbem) o ścianę* – битися головою об стіну; *brak komuś piątej klepki* – немає (не вистачає, бракує) однієї (третьої, десятої і т. ін.) клепки; *chodź z torbą (dziadowską), z torbami* – ходити з торбами; *czuć się jak u Pana Boga za piecet* – як у Бога (у Христа) за пазухою (за дверима); *żyć o chlebie i wodzie* – жити на хлібі й воді; *między młotem a (i) kowadłem* – між молотом і ковадлом; *oszalały ze strachu* – набратися страху; *ciągnąć za język* – тягнути за язик; *długie włosy, krótki rozum* – волос довгий, а розум короткий; *doprowadzać (doprowadzić) do białej gorączki* – довести до білої гарячки; *łowić rybu w mętnej wodzie* – ловити рибу в мутній воді; *dać arbuza* – дати гарбуза; *mało nie wyskoczy ze skóry* – мало зі шкіри не вискочить; *dzielić skórę na niedźwiedziu* – ділити шкуру неубитого ведмедя; *dać kosza* – дати відко-

ша; drzeć (sobie) włosy z głowy – (аж) првати (дёрти, скубти і т. ін.) на собі (на голові) волосся (чуба); jak ryba w wodzie – як риба у воді. Останній фразеологізм відображає те, що хтось відчуває себе впевнено і природно. На відміну від інших ідіом, які часто вводять в оману своєю образністю, нічого не підказуючи ні значенням слів-компонентів, ані їхнім поєднанням (як-от *dać sobie siana* – пробачити собі, заспокоїтися; синонім *dać sobie spokój*), то фразеологізм *jak ryba w wodzie* дійсно можна розуміти буквально: “комусь настільки зручно, наскільки може бути зручно рибі у воді”.

Приклади ідіом із однаковим лексичним складом у польській та українській мовах: *(kto) nie w ciemną bity* – не в тім’я битий (хто); *szukać wczorajszego dnia* – шукати вчорашнього дня; *nie mieć wszystkich w domu* – не мати усіх дома; *grać pierwsze skrzypce* – першу скрипку грати; *kupować kota w worku* – купувати kota в мішку; *chodząca encyklopedia* – ходяча енциклопедія; *jak na dłoni* – як на долоні; *potemże jak umarłemu kadzidło* – pomoże, як мертвому кадило; *znać się jak łysie konie* – знатися як лисі коні.

На означення непослідовності, хаотичності думок у польській мові вживається фразеологізм *bigos w głowie*, що має еквівалент в українській мові, у якому замість слова “bigos” вживається “каша” – *каша в голові*. У польській традиції “bigos” вважається національною стравою.

Частковими еквівалентами є ФО *kamień spadł z serca* – спав камінь з душі. У польському варіанті вжито лексему *serce*, в українському – *душа*. Фразеологізм *uciska kamieniem serce (duszę)* в українській мові зазвичай вживається без іменника: *стискає серце*. Натомість ФО *kładzie się (leży) kamieniem na sercu* має в українському варіанті еквівалент *лягти каменем на серці*.

Фразеологізми з одним і тим самим значенням у різних мовах мають неоднакову структуру. Так, польським фразеологізмам *lepszego wróbel w garści niż gołąb na dachu* (дослівно “краще горобець в жмені, ніж голуб на даху”), *lepszego rydz niż nic* в українській мові відповідає зворот *краще синиця в жмені, аніж журавель у небі*. У польській мові до цього синонімічного ряду входять також ФО *dobry psu i mucha*. Вживається також у паремії *Dobry psu i mucha, gdy sama wleci do brzucha*.

Приклади ідіом із різним компонентним складом: *gryźć kamienie* – класти зуби на полицю; *mieć pieniądze jak lodu* – мати грошей як сміття; *mucha nie siada* – комар носа не підточить; *pluć sobie w brodę* – купати (собі) лікті; *wiercić (komu) dziurę w brzuchu* – душу виїматиме (з козо).

Про важливу, впливову людину у польській мові кажуть *gruba ryba*. Натомість в українській мові для означення цього ж поняття вживають фразеологізми *важний птах; важлива (важна, велика, не проста, пишна) птиця; (ірон.) велике цабе; велика цяця* [30, с. 19]; *велика шишка*.

Українському фразеологізмові *як святі хату перелетіли* відповідає

польський *cicho jak makiem zasiał*: *Bardzo lubią też, gdy mama czyta im baśnie. Wtedy w domu robi się cicho jak makiem zasiał*. В українській мові є також вислів *сістму (сидіти) маком* – “сидіти тихо”.

Фразеологічні одиниці з синонімічного ряду вживаються залежно від ситуації, стилю, що також свідчить про їх особливі виражальні засоби для передачі різних думок. Наприклад, фразеологізм *кирпу гнути* містить у собі значно вищий ступінь експресивності, ніж синонімічний його *високо нестися* або лексичний синонім того ж ряду *заноситися*.

Цікавою є група польських фразеологізмів, які в українській мові мають своїми відповідниками іронічні стійкі порівняння, наприклад: *jasne, jak słońce o różnocy*. Я. Ворона іронічні стійкі порівняння називає явищем внутрішньої антонімії фразеологічного звороту, де семантика усталеної конструкції контрастно протилежна семантиці слова-компонента, що є формально опорним: *треба, як лисому гребінь; потрібен, як болячка на лоб* тощо. Окремі з них вирізняються звуковою симетрією своїх частин: *красива, як вівця сива* – “про негарну людину”; *до діла, як свиня штани наділа* – “не пасує”; *білолиця, як мазниця* – “про брудну жінку”; *сі бою, як пес лою* – “зовсім не боюся”; *удалося, як Солосі* – “не пощастило” [2, с. 58].

Отже, основною ознакою синонімів більшість дослідників вважає семантичну подібність ФО. Такі фразеологізми-синоніми є цікавими для порівняння у споріднених мовах з тієї точки зору, що не усі вони мають дослівні відповідники у польській та українській мовах: часом вживання залежить від контексту, часом від ситуації або ж використовуються у складі фразеологізму слова, які у народній традиції здавна побутували. Синонімізації піддаються не тільки фразеологічні одиниці, а їх окремі значення, унаслідок чого вони можуть потрапляти до різних синонімічних рядів, мати різну синтаксичну сполучуваність. Синонімічні звороти допомагають виявити системні зв'язки, заглибитися в смислову структуру фразеологізму, встановити внутрішню форму та, за потреби, замінити його близьким за значенням. Є ряд фразеологічних одиниць, які досить легко змінюють чи розширюють свої компоненти з рядів відповідної синонімії закладених в образі можливих уточнень. Наприклад: *валити (звалювати, скидати, змішувати, горнути), все до купи (намолоти, наплести, набалакати)*. Зустрічається й зворотне явище – скорочення фразеологізмів. Опущений компонент здебільшого живе асоціативно в свідомості й мовця, і слухача. Наприклад: *jak rak świsnie (a ryba piśnie); моя хата скраю (я нічого не знаю); скачи, враже (як пан каже)*. Лексична варіативність стійких одиниць відображає специфіку самого фразеологізму: при збереженні його тотожності стає можливою заміна цілого слова-компонента. В цьому і полягає унікальність варіювання фразеологічної одиниці.

Література

1. Вишнеvsька Л. Б. Механізми формування фразеологічних інновацій у польській мові: компонентна варіантність та її межі (теоретичний аспект). Філологічні науки. Ніжин, 2014. Вип. 37. С. 83–87.
2. Ворона Я. М. Іронічні стійкі порівняння як різновид експресивної енантіосемії в українській мові. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки. Ніжин, 2011. Кн.2. С. 56–60.
3. Денисова А. Явище варіантності та синонімії у фразеології. Фразеологічні науки. 2015. Вип.40. С.63–67.
4. Жуйкова М. В. динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.
5. Коломієць М. П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. Київ. 1988. 200 с.
6. Кунин А. В. Курс фразеології сучасного англійського мови: учебн. для студ. ін-тов и фак-товиностр. яз. Москва: Высшая школа, 1986. 336 с.
7. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Наук. лінгв. шк. Київ: Брама. 2004. 275 с.
8. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ: Наук. думка, 1973. 280 с.
9. Словник синонімів української мови: в 2-х т. / уклад. А.А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головашук та ін. Київ: Наук. думка, 1999-2000. 346 с.
10. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва. 1996. 286 с.
11. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ: Альма-матер, 2005, 400 с.
12. Ящук О. Л. Фразеологічні синоніми в англійській мові та їх взаємозамінність. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://intkonf.org/yaschuk-ol-frazeologichni-sinonimi-v-angliyskiy-movi-ta-yih-vzaemozaminnist/>
13. Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. 1096 s.
14. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa: Świat Książki, 2003. 1088 s.
15. Skorupka S. Poprawność stylistyczna połączeń wyrazowych. Poradnik Językowy. 1950. № 6. S.1-4.
16. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: w 2 t. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967–1968. T.1. 788 s.; T. 2. 904 s.
17. Słownik języka polskiego / red. W. Doroszewski. T. I–XI. Warszawa, 1958–1969.

18. Uniwersalny słownik języka polskiego / red. S. Dubisz, t. 1–4. Warszawa, 2003.
 19. Wielki słownik frazeologiczny / pod red. A. Łatuska. Kraków, 2009. 1084 s.

Джерела

20. Корпус української мови [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://korpus.org.ua/search/інтелігентний/410/5/450>
 21. Narodowy Korpus Języka Polskiego [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>

*Стаття надійшла до редакційної колегії 07.08.2018 р.
 Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Костусяк Н.М.*

**SYNONYMS IN POLISH AND UKRAINIAN PHRASEOLOGY:
 FUNCTIONAL ASPECT**

O. M. Lazarovich

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National Universiti;
 76000, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko Street, 57; ph. +380 (342) 50–60–78*

The article deals with the material of Polish and Ukrainian languages, where is investigated the specificity of the use and functioning of synonymous phraseological units that differ in the shade of values, have a stylistic color or are identical in related languages. The context enhances the expressiveness of phraseologisms-synonyms, allowing to choose one meaning, depending on the connectivity.

Key words: *phraseological units, synonymy of phraseological units, shades of meaning, stylistic color, types of phraseological synonyms.*